

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/5, p. 449-462

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11468>
ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: 15.02.2017 ✓ Accepted/Kabul: 26.03.2017
✍ Referees/Hakemler: Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ – Yrd. Doç. Dr.
Hakan YALAP

This article was checked by iThenticate.

ÇÖPLÜKTE BİTEN YAŞAMLAR: *BERCİ KRİSTİN'DEN BİT PALAS'A İSTANBUL, KİRLENME VE ÇÖP**

Beyhan UYGUN AYTEMİZ**

ÖZET

Latife Tekin, *Berci Kristin Çöp Masalları*'nda (1984) kentin dışına atılan çöplerin üzerinde kurdukları derme çatma gecekondualarında verdikleri yaşam mücadelesiyle kent yaşamına bir ucundan eklenmeye çalışan, özünde ise geleneksel yaşamın kodları içine sıkışmış olan insanların savaşımını anlatır. Roman; İstanbul varoşlarının oluşum sürecini geleneksel anlatıların teknikleriyle örülü yapısıyla okurun dikkatine sunarken İstanbul'un "kıyısı"nda şekillenen bir tür "kentlileşme" ve kentlileşmeye koşut olarak gerçekleşen, "berci kız"lıktan "Kristin"leşmeye uzanan "yozlaşma" deneyimini de aktarır.

Elif Şafak ise, romanı *Bit Palas*'ta (2002) önüne geçilmez bir çöp kokusunun işgal ettiği Bonbon Palas apartmanı sakinlerinin yaşamlarından yola çıkarak modern kentlinin İstanbul deneyimine odaklanır; "yalıtılmış" bir mekân içine hapsolmuş roman karakterlerinin pencereleri, dış dünyaya olduğu kadar birbirine de sıkı sıkıya kapalıdır. Anlatı teknikleri ve odağa aldıkları insanların sınıfsal kökenleri açısından böylesine farklılaşan iki yapıtı birbirine bağlayan unsur ise çöptür. Her iki romanda da çöpün, anlatılara konu edilen dönemde İstanbul'un çehresinin betimlenmesinde başat öge olarak ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Bu incelemede, İstanbul ve buna bağlı olarak çöp imgelerinin *Berci Kristin Çöp Masalları*'nda ve *Bit Palas*'ta nasıl kristalleştiği irdelenmektedir. Biri çöplüğün üzerinde yükselen, diğeri ise içten içe çöplüğe dönüşen mekânlardan yola çıkılarak kurgulanan anlatıların atmosferini belirleyen bir odak olarak çöp imgesinin –roman karakterlerinin çöple kurduğu ilişkinin niteliği de dikkate alınarak– metinlerin anlatıcıları tarafından nasıl yapılandırıldığı sorgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: kentleşme, kentlileşme, anlatıcı bakış açısı, kirlenme, çöp.

* Bu makale, 5-10 Ekim 2009 tarihleri arasında Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığınca "Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul" alt başlığıyla düzenlenen 7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi'nde sunulan *Berci Kristin'den Bit Palas'a: İstanbul'da Çöpten Hayatlar* başlıklı bildirinin gözden geçirilerek genişletilmesiyle oluşturulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr. İstanbul Arel Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: beyhanuygunaytemiz@gmail.com

**LIVES THAT END UP IN GARBAGE DUMP: ISTANBUL,
POLLUTION AND WASTE IN *BERCI KRISTIN* AND *BIT PALAS***

ABSTRACT

Latife Tekin, in *Berci Kristin Çöp Masalları* (Tales from the Garbage Hills), narrates the struggle of people, who live in squatter houses which are built on the garbage dump of Istanbul, trying to survive city life in spite of the fact that they are entrapped in a traditional life style. The novel, besides narrating the formation of the suburbs through the use of techniques of traditional Turkish narratives, also depicts a form of urbanization, and degeneration as an outcome of the process of urbanization, taking place at the outskirts of Istanbul.

Elif Şafak, on the other hand, focuses on the experiences of modern city-dwellers through the lives of Bonbon Palas residents in *Bit Palas* (Flea House). The characters in the novel live in an apartment that stinks and they live as alienated from one another. The two novels differentiate from one another on the basis of narrative technique and character construction. However, waste stands out as an important constructive element that links the two. Both novels concentrate on waste as an outstanding element in the depiction of Istanbul. The article analyzes how the narrators of the two texts are constructed and how their construction determines the representation of the city of Istanbul and the image of waste as linked to city life as depicted in *Berci Kristin Çöp Masalları* and *Bit Palas*.

STRUCTURED ABSTRACT

The impact of city life on the psychology of human beings is an emerging area of study for ecologists. The individual is, alongside many other factors, also constructed by the environment s/he is born into and in which s/he lives, thus how the changing nature of city life affects the individual and shapes her/his experiences is important. This study focuses on *Berci Kristin Çöp Masalları* (Tales from the Garbage Hills) by Latife Tekin published in 1984 and *Bit Palas* (Flea House) by Elif Şafak published in 2002, both of which are novels that concentrate their plots on the depiction of the city of Istanbul and its inhabitants' relationship with waste that surrounds them.

Latife Tekin, in *Berci Kristin Çöp Masalları* (Tales from the Garbage Hills), narrates the struggle of people, who live in squatter houses which are built on the garbage dump of Istanbul, trying to survive city life in spite of the fact that they are entrapped in a traditional life style. The novel, besides narrating the formation of the suburbs through the use of techniques of traditional Turkish narratives, also depicts a form of urbanization, and degeneration as an outcome of the process of urbanization, taking place at the outskirts of Istanbul.

Elif Şafak, on the other hand, focuses on the experiences of modern city-dwellers through the lives of Bonbon Palas residents in *Bit Palas* (Flea House). The characters in the novel live in an apartment that stinks

Turkish Studies

and they live as alienated from one another. The two novels differentiate from one another on the basis of narrative technique and character construction. However, waste stands out as an important constructive element that links the two. Both novels concentrate on waste as an outstanding element in the depiction of İstanbul. The article analyzes how the narrators of the two texts are constructed and how their construction determines the representation of the city of İstanbul and the image of waste as linked to city life as depicted in *Berci Kristin Çöp Masalları* and *Bit Palas*.

Berci Kristin focuses on the experiences of people who migrate to İstanbul and try to set up new lives at the outskirts of the city. These poor people have no choice but to dig up the waste and collect everything that can be of any use to them while they build up their squatter houses. The characters begin their new lives as waste collectors, and they recognize waste as a source of income. Thus, waste neither smells nor is an eyesore to them. Only when they manage to find jobs in the nearby factories and become wage earners do they begin to recognize the terrible smell of waste that surrounds them. Tekin's criticism mainly concentrates on the waste discarded by the factories that causes serious environmental pollution and several illnesses that affect the residents of the squatter houses. She uses third-person omniscient narrator in *Berci Kristin* whose point of view coincides with that of the novel's characters in terms of the recognition and depiction of waste.

The characters in *Bit Palas*, on the other hand, live in an apartment that stinks and the residents of Bonbon Palas continuously complain of the smell of waste and insects that are recognized as a natural component of waste and its smell. Each one of the characters tries to cope with the terrible smell in her/his own way. The first-person narrator of *Bit Palas* is one of the characters residing in Bonbon Palas. However, his position in the narrative is rather complex. He states that *Bit Palas* is a story set up by him in prison in order to overcome his fear of insects. The fact that he is of upper-middle class and a lecturer at university level determines the depiction of waste in *Bit Palas*. Vassos Argyrou (1997) in his essay "Keep Cyprus Clean': Littering, Pollution and Otherness" states that one's relation to waste is determined by several factors such as gender, social status, and "different conditions of existence predispose people to view the world, and themselves, in different ways. With regard to the physical world and the question of litter, this assumption accords well[.]" (164) Whether one makes a living with manual or mental labor determines the way one recognizes the environment, and people who earn a living through manual labor do not recognize waste as an eyesore whereas the ones who do not "grapple and struggle with the world physically" do so (162). Thus, the characters of *Berci Kristin*, who live on manual labor do not recognize the smell of waste and waste is not constructed as an eyesore whereas *Bit Palas*, whose narrator is a "mental laborer", an academician who recognizes waste as a field of study, depicts waste as an eyesore and the characters of the novel complain of its ever-existing smell that spoils their life.

Keywords: urbanization, to be urbanized, narrative point of view, pollution, waste.

Turkish Studies

“Ülkemizde bir günde üretilen 65 bin ton çöpün yaklaşık %15’i İstanbul’da üretilmektedir. Günde 10 bin ton, yılda 3 milyon ton çöpün toplandığı İstanbul, günlük çöp toplama rakamlarına bakıldığında tek başına Yunanistan, Bulgaristan ve Danimarka’nın toplamı kadar çöp üreterek bunların geri dönüşümünden yılda 20 trilyon liralık gelir sağlamaktadır.” (Keskinsoy, 2005: 159)

Giriş

Kent yaşamının, insan ve onun psikolojisi üzerindeki etkileri son yıllarda çevre bilimcilerin dikkatini çeken konuların başında gelmektedir. Bireyin içine doğduğu ve kuşatıldığı çevre tarafından da biçimlenen bir varlık olduğu düşünülecek olursa, kent yaşamının değişen doğasının kişi ve onun deneyimleri üzerindeki etkileri önemlidir. Bu incelemede Latife Tekin’in *Berci Kristin Çöp Masalları* (1984) ve Elif Şafak’ın *Bit Palas* (2002) romanlarından yola çıkılarak İstanbul’un söz konusu yapıtların karakterlerine nasıl bir yaşam alanı sunduğu tartışılacak ve her iki romanın atmosferinin kurulmasında başat öge olarak beliren çöp imgesi anlamlandırılacaktır. Bu anlamlandırmada esas olarak roman karakterlerinin çöp algılarını ve dolayısıyla çöple kurdukları ilişkiyi belirleyen toplumsal sınıf, eğitim/refah düzeyi vb. koşullar tartışılacak ve yapıtların anlatıcı profillerine odaklanılarak anlatıcı söyleminin çöpün temsilini belirleyen unsur olarak nasıl inşa edildiği tartışılacaktır.

Tekin ile Şafak’ın romanları, ilk bakışta bambaşka yaşamları anlatırlar; ilki kentin kıyısında biçimlenen bir yaşam deneyimini yayımlandığı dönemde önemli tartışmalara yol açan bir teknikle odağına alırken ikincisi kentin merkezinde bir apartmanın içine yöneltilir bakışlarını. Ancak yaşam alanı olarak kentin farklı bölgelerinden yola çıkan her iki anlatı da, kirlenme/yozlaşma temi ve bununla ilintili olarak çöpün roman kişilerinin mekân algısını belirlemedeki yeri ve roman kişileri üzerindeki etkileri üzerinden teğellenir birbirine.

En basit tanımında “[y]ararsız, pis veya zararlı olduğu için atılan [...] şeylerin hepsi” (*Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, 2011: 566) olarak nitelenen çöp; özellikle modern kent yaşamıyla birlikte önemli bir sorun olarak ortaya çıkar. Galip İsen, “Bir Paradigma Sorunu Olarak Çöp” başlıklı incelemesinde “[...] çöpu ‘şehirlileşmiş’ atık diye de niteleme[nin] mümkün” olduğunu, “[s]anayi öncesi (veya dışı), tarım kökenli, kırsal ağırlıklı hayat tarzında, çoğu zaten organik nitelikteki evsel atıkların, ya hayvan yemi ya da gübre olarak değerlendiril[diğini]; [m]ekânlar görece geniş olduğu için, çöp, parçalanmış çanak-çömlek, kırılan alat edevat gibi atıklar[ın] da fazla zarar verme[diğini] – hatta bazen, ufalanıp, eritilip baştan kullanılabil[diğini]” belirtir (İsen, 2005: 140). “Çöp”ten “atık”a geçişin kent yaşamında ne türden bir dönüşüme tekabül ettiği gerçeğini ise “Çer-çöpten atığa geçiş ise, öncelikle üretim, tüketim ve sürekli sermaye birikimi gerektiren, büyük ölçekli iktisadi hareketlilikle mümkün. Büyük iktisadi ölçeklerin vazgeçilmezleri, demografik akışkanlık, göç, [...] toplumsal katmanlaşma, siyasi talepler gibi ‘şehirli’ olgular, ‘modern’ çerçevede çöpün tanınmasını, tanımlanmasını ve bir toplumsal kavrama dönüşmesini hızlandıran, belirleyen etkenler.” cümleleriyle açıklar (İsen, 2005: 142-143).

Ertan Keskinsoy da, “Halının Altına Süpürülen Çöp” başlıklı incelemesinde çöpu şöyle kavramsallaştırır:

‘Çöp’ deyince hepimizin aklına evdeki sepetimizin içine attığı şeyler geliyor. İçtiğimiz biranın şişesi, yemeğe doğradığımız soğanın kabuğu, zeytinin çekirdeği... ancak biraz daha sağlıklı bir değerlendirme için şu ‘çöp’ denilen şeyi başka bir kavramla değiştirelim. ‘Atık’ sözcüğü, ‘çöp’ten daha kullanılabilecek. Hem bizim ‘attığımız’ şeylerden söz ettiğimizi bize anımsatarak edimin öznesini anımsatıyor, hem de evdeki çöp kutusuna tıktığımız şeylerden daha fazlasını çağırıyor.

Turkish Studies

Dilerseniz işi en baştan alalım. En yaygın sınıflandırmaya göre, üç tür atık var: evsel atık, klinik/tıbbi atık ve tehlikeli atık. Çöp deyince hepimizin aklına gelen, evsel atıklar. Bunları da kendi içinde geri dönüştürülebilir ve dönüştürülemez atıklar olarak ayırmak mümkün. (Keskinsoy, 2005: 156)

Çöp kırsalda çok da sorun arz etmez, hatta yeniden kullanılabilir, dönüştürülebilirken sanayileşme, modernleşme ve kent yaşamının değişen/gelişen çehresiyle birlikte "hijyen bilgisi, mekân kullanmadaki transformasyon, nüfus vb. tüm etkenler, çöpü bir şehir 'sorunu' olarak tanıyıp, tanımlayıp, irdeleyip, çözümlenmeyi mecburiyet hâline getir[ir]" (İsen, 2005: 141). Çöpü bir sorun olarak görmek ile görmemek arasındaki *ince hat* ise bu makalede irdelenecek iki yapıtın gerek kurgusunun gerekse çöp temsiline temel belirleyeni olarak ortaya çıkar.

a. Kentin Kırsalında Yaşayanlar: Latife Tekin Yazınında İstanbul

Latife Tekin'in ikinci romanı olan *Berci Kristin Çöp Masalları* şöyle başlar: "BİR KIŞ GECESİNDE, gündüzleri kocaman tenekelerin şehrin çöpünü getirip boşalttıkları bir tepenin üstüne, çöp yığınlarından az uzağa, fener ışığında, sekiz kondu kuruldu." (Tekin, 1998: 7) Romanın bu ilk cümlesi "şehir" ile "çöp" kelimelerini yan yana getirir; okur yapıtın ilk cümlesinden anlatının nesnesi konumundaki kentin İstanbul olduğunu anlamasa da, mekânı kent olan bir öykünün çöp tepeleri üzerine kurulan kondular aracılığıyla anlatılacağı ipuçlarını yakalar. Aslında *Berci Kristin*'de anlatılan kentin İstanbul olduğuna ilişkin somut bir veri de yoktur metnin kendisinde; ancak yazdıklarını yaşadıklarından yola çıkarak kurguladığını sıklıkla yineleyen Latife Tekin'in yaşam öyküsünün yanı sıra romanda aktarılan yaşam deneyimi de yapıtta imlenen kentin İstanbul olduğunu hissettirir.

Tekin, *Berci Kristin Çöp Masalları*'nı, kırsaldan kente göç eden insanların deneyimlerini bir kız çocuğunun bakış açısından anlatmayı yeğlediği ilk romanı *Sevgili Arsız Ölüm*'den (1983) bir yıl sonra yayımlar. Bu kez romanın kuşattığı evren, aktarılan deneyim açısından kapsamını genişletmiştir. İçine yerleştirildiği büyük kenti yadırgayan, yabancılayan *Sevgili Arsız Ölüm*'ün baş kişisi Dirmit'i uzun süren bir suskunluğa/sözsüzlüğe dahi mahkûm eden büyük kent yaşamı, *Berci Kristin Çöp Masalları*'nda İstanbul'un gecekondu mahallelerinde sürdürülen hayatlar aracılığıyla konu edilir. Türk edebiyatının farklı dönemlerinde farklı biçimlerde temsil edilegelmiş, edebî türlere sürekli konu olmuş bir kent olan İstanbul; kültürün, sanatsal üretimin başkenti, tarihsel birikimin yansıdığı estetize edilmiş bir mekân olarak belirmez Latife Tekin'in söz konusu iki romanında. Anadolu'daki köy ve kasabalarından kopup gelmiş insanların verdikleri yaşama tutunma mücadelesinin mekânı olarak çatışılan bir metropol olarak dahi belirmez. Yazar, kentin dışarıya kustuğu çöp yığınlarının üzerine kurulan konduların öyküsüne odaklanan anlatısında, kent merkezinin anlatı nesnesi olarak belirmesine izin vermez; gecekondu mahallelerinin ve konducuların yaşamının kentin çevresindeki çöp yığınları üzerinde nasıl biçimlendiğini aktarır. Diğer bir deyişle, kentin dışarıda bıraktıklarını, kenti dışarıda bırakmak yoluyla aktarmayı yeğleyen yazarın bakışları merkezde değil, çevrede yaşayanlara odaklanır.

Gidip gecekonduları seyredirdim. Bebek sırtlarından Boğaz'a bakıyormuş gibi büyülenirdim. İstanbul'un bazı yerlerinden çok güzel görünür o mahalleler. [...] Biraz köy evlerine benziyor gecekondu. Muska evler diyorum ben onlara, ev duası gibiler. Ben bunları söylediğimde çıldırdı insanlar. Sen bunları mı seviyorsun diye üstüme yürüdüler. Tabii ki bir yandan şunu da görüyordum; orda çok ciddi problemler var, kanalizasyon yok, altyapı hazır değil, insanlar çok yoksul. Ama evlerini güzelleştirmek için ellerinden gelen her şeyi yapıyorlar. [...] Hep söylerim, eğer yasal hakları çiğnenmeseydi İstanbul bu kadar çirkin bir apartman cehennemine dönüşmezdi. (Özer, 2005: 57-58)

Turkish Studies

Tekin, Pelin Özer'in hazırladığı röportaj kitabında *Berci Kristin*'in yazılış sürecini aktarırken göç ve gecekondular ilişkisi hakkında bu cümleleri kurar. Romandaki anlatıcı ses de, gecekondular seyredip büyülenen yazarın bakış açısıyla örtüşen bir konumdan seslenir okura. İstanbul'a göçmüş insanların barınak edinme yolundaki çabalarını da yine bu açıdan aktarır. Gecekondular olgusu üzerine düşündüğü ve araştırma yaptığı anlaşılabilir yazar, dünyanın farklı bölgelerinde de benzer yapılaşmaların olduğuna ve bunun altında benzer sosyo-ekonomik koşulların yattığına dikkat çeker (Özer, 2005: 64).

Daha önce de söyledim, gecekondular evlerini kaybetmiş insanların yaptığı evler. O nedenle de bir yitirme duygusu vardır o evlerin biçimlenişinde, ev duası demem bundan, evden çok, ev adağı gibi... Minicikler, başında en uyduruk malzemelerle kuruluyor, çünkü yıkımlar var, yerle bir edileceğini bilerek yapılıyor. Niyet, toprağı sahiplenene kadar bu derme çatma evlerle direnmek. Eğer yer ele geçirilirse ve yıkım sona ererse, kalıcı evlerini kuracaklar. Maket evler gerçek evlere dönüşecek. Yani o ilk evler, aslımı sayıklayan evler...[...] Kitabım gecekondulaşma macerasını yalnızca diliyle değil, biçimiyle de yansıtmalıydı. (Özer, 2005: 66)

Latife Tekin bu alıntıda gecekonduların insanları köklerinden kopmuşluklarına dikkat çekerken, onları yersiz yurtsuz kişiler olarak resmeder. Tekin'in gecekondular tanımını ilgi çekicidir; çünkü Türkiye'de gecekondulaşma üzerine ilk çalışmaları yapmış sosyal bilimcilerden Ruşen Keleş'in *100 Soruda Türkiye'de Kentleşme, Konut ve Gecekondular* başlıklı çalışmasında da belirttiği gibi gecekonduların resmî tanımını, genellikle konutun kişinin "kendisine ait olmayan" arsa üzerine kurulmuş oluşuna vurgu yapar:

Resmî bir kaynakta ise, gecekondular, "Kendisine ait olmayan yerde, imar yasalarına, sağlık ve fen kurallarına aykırı olarak, alelacele yapılmış bir barınak" olarak tanımlanıyor. 1966 yılında kabul edilmiş olan Gecekondular Yasası, gecekonduları, "İmar ve yapı yasalarına aykırı olarak, başkalarına ait arsa ve araziler üzerinde ve arsa sahiplerinin rızası olmaksızın yapılmış yapılar" biçiminde tanımlıyor. (Keleş, 1983: 190)

Görüldüğü gibi resmî tanım, gecekonduları kişilerin kendilerine ait olmayan arsa üzerine yaptıkları konut olarak somutlarken başkasına ait olanın gaspını imler; Latife Tekin'in gecekondular tanım ve algısı bu bağlamda irdelendiğinde yazarın gecekondular kuranı anlama çabası içinde olduğu ve ondan yana bir söylem kurduğu gözlemlenir. Kentin dışarıda bıraktıklarını, kenti dışlamak yoluyla anlatmayı yeğleyen yazar, konu gecekondular ve gecekonduları tanımlamak olduğunda da resmî söylemi dışlayan bir dil aracılığıyla yapacaktır bunu.

Berci Kristin'de İstanbul'a göç etmiş insanların kentte tutunma çabaları ve bu süreçte yaşadıkları değişim ustalıklı bir kurguyla aktarılır. Göç ettikleri kentte yersiz yurtsuz kalan insanların kentin çöplerinin boşaltıldığı alan üzerinde kurmaya çalıştıkları yaşam, yazar böylesi bir deneyimin ancak böyle bir üslupla kaleme alınabileceğini düşündüğü için, yer yer ironik bir dil aracılığıyla aktarılır. Göç eden insanın yaşadığı travmatik deneyim en çok roman karakterlerinden Sırma'nın kent algısının aktarıldığı şu cümlelerde ifadesini bulur:

Sırma uyku tutmayan gözlerini karanlığa dikti. Karanlıkta upuzun bir yolu trenle geçti. Annesiyle birlikte taş bir köprünün altında oturup bekledi. Beklerken gelip geçen insanların tümü ağbisine benzedi. Sırma geniş yollar boyunca sıralanmış evleri, denizi hiç görmedi. Gözlerini ağbisinin yüzünden başka yere çevirmedi. Bu yüzden en çok, şehirde, köylerindeki evlerinden daha küçük bir eve gelip girdiklerinde şaşırды.

Koşa koşa evlerinin tepedeki yerine vardı. Sonra tepede döne dolana cam kırıkları, ufacak taşlar, düğmeler, şişe kapakları topladı. Soluğunu tutup saçlarını yolduğı yere oturdu.

Turkish Studies

Topladığı kırık camlardan, iki dişi kalmış eski naylon taraktan, düğmelerden, şişe kapaklarından ufacık bir kondu kurdu. (Tekin, 1998:14)

Büyük umutlarla gelinen kentin vaatlerin gerçekleşmediği bir mekân olarak deneyimlenişinin somutlanması olarak yorumlanabilecek bu satırlar, Sırma'nın kente gelişinin ve ailesiyle birlikte bir barınak edinme sürecinin onun iç dünyasında ne tür bir deneyime tekabül ettiğinin aktarımıdır. Yazarın, gecekonduyu yapma ve onun yıkımına defalarca tanık olmanın kişilerde yarattığı travmayı aktarmak için küçük bir kız çocuğunun deneyimine odaklanma yolundaki tercihi, okurun da anlatıcı sesin konumundan bu yaşam deneyimine ortak olmasını sağlayacak bir empati köprüsü kurar. Arabeskin doğuşuna kaynaklık etmiş bir yaşam deneyiminin, masalların mutlu sona bağlanan aydınlık dünyasının sözcükleriyle ve ritmiyle anlatılmasından doğan yadırgatıcılık, okuru bu deneyime yeni bir bakışla yönelmeye iter.

Çöplüğün üzerine Çiçektepe'nin kuruluşunun anlatıldığı romanın ilk bölümü, konducuların, bu alana gecekonduyu kurmalarının önünü almaya çalışan yıkımcılarla savaşımını aktarır. Konducuların, kentin çöplüğü üzerine inşa etmeye çalıştıkları bu derme çatma yapılar geceleri kondurulur, gündüzleri de yıkımcılar tarafından yerle bir edilirler. Bu aşamada kentin atıklarının yığılma yeri olan çöplük konducular için yaşam kaynağı olarak belirir. Çöpten toplananlar dönüştürülür, kondu yapımında kullanılır. Kent çöplüğü romanda, konducuların üzerine evlerini inşa ettikleri alan olmanın ötesinde, yaşamlarını hiç değilse bir süreliğine idame ettirmelerini sağlayacak bir kaynak olarak da betimlenir.

Yıkım üst üste tam otuz yedi gün sürdü. Her yıkımdan sonra kurulan kondular biraz daha küçüldü. Gitgide eve benzemez oldu. İnsanlar insanlıktan çıktı. Toza, çamura, çöpe bulandı. Üstler, başlar yırtık, delik içinde kaldı. Üç bebek yıkımdan, soğuktan usanıp kaçtı. Yıkımcıların gözlerinin önünde kuş olup göğe çıktı. [...] Kalanların teneke toplamaktan, çöp ayıklamaktan soluğu kesildi.

Yıkımın son günlerine doğru tepede dikili tek ağaç kalmadı. Çöp didik didik atıldı. Paslı teneke kutular, ampul başlıkları, her gün atılan tabaklar, çöpten ayıklanan kartonlar, naylonlar, şişeler ne bulduysa kondu yapımında kullanıldı. (Tekin, 1998: 13)

Gecekonduların kuruluş evresinin anlatıldığı bölümde karakterlerin çevreleriyle, dolayısıyla çöple kurdukları ilişki bu yoldadır. "Çöpe sahip çıkma[rak] konduları[nı] kur[manın]" (Tekin, 1998, s. 13) derindeki bu insanlar başkalarının attığını sahiplenme yoluyla kendilerine bir yaşam alanı oluşturma çabası içindedirler. Birilerinin atıkları, onların yalnızca kondularının duvarını, çatısını, kapısını değil, düşlerinin de temelini oluşturmaktadır: "Geç saatlere kadar çöpten toplayacakları demirleri, şişeleri, naylonları nasıl satacaklarını konuştular. Konuşa konuşa çöpten altınlar, kıymetli taşlar çıkardılar. Taşların ışıltısından kamaşan gözlerini yumup uykuya daldılar" (Tekin, 1998, ss. 13-14). Ancak bu düşlerin gerçekleşmesi için bir yandan yıkımcılarla diğer yandan da çöp toplayıcılarla savaşmak zorunda kalırlar. Çöp ayıklayıcıları kaçırdıktan sonra "naylon torbalar, sepetler kondulara çatı ol[ur]. Yarı çöp, yarı kalıp, yarı tabak evler kurulur" (Tekin, 1998: 13).

Gecekonduyu kuran insanların çöpe ilişkin algılarının koku duyusuyla biçimlenmesi, *Berci Kristin*'de çöpün kokusunu ilk duyan karakterin, çöpün sahibi olması dikkat çekicidir. Yaşamını çöp dağlarının üzerinde yükselten insanların duyma lüksüne sahip olmadığı çöpün kokusu, çöpün sahibinin ortaya çıkışıyla birlikte duyulur; çöp romanda ilk kez koku duyusu yoluyla algılanır: "Bir kuşluk vakti çöpün sahibi bembeyaz arabasıyla Çiçektepe'ye geldi. Burnunu beyaz bir mendille tıkayarak çöp didikleleyen insanlara çöpün sahibi olduğuna dair mühürlü kâğıtlar gösterdi" (Tekin, 1998: 19). Çöpünü sahiplenmeye gelen bu karakter ortaya çıkıncaya değin çöp, *Berci Kristin*'in karakterlerince koku duyusu yoluyla algılanmaz, aslında görsel açıdan da somutlanmaz; çünkü karakterler yaşam alanlarını üzerine inşa ettikleri bu çöp yığınlarını, kokusundan ve görüntüsünden

tiksinilen bir nesne olarak algılamamaktadırlar. Çöp; dönüştürülmeye, yaşam alanının inşasında kullanılmaya uygun, hatta geçim kaynağı olarak görülen katı atıklardan oluşur: “İnsanlar akşama kadar teneke, taş, tahta, çöpten ayıkladıkları çeşit çeşit malzemeye gece tepeye benzer bir dolu şey diktiler.” (Tekin, 1998: 13) *Berci Kristin*'de tabak, çanak, taş, teneke, tahta, oyuncak bebek, kırık tarak vs. olarak somutlanan çöp; bu nedenle, etrafta uçuşan sineklere, insanlarda tetiklediği hastalıklara rağmen kokan, sızan, bulaşan, yayılan, tiksiniyecek atık olarak resmedilmez. Tekin, gecekonduların yaşamını ve bu yaşamın inşası esnasında çöple kurulan ilişkiyi iktidara sahip olanların/refah seviyesi yüksek olanların bakış açısıyla ve sözcükleriyle anlatmama yolundaki kararlılığını bu türden ayrıntılara özen göstererek sürdürür.

Berci Kristin'de roman kişilerinin, özellikle de kadınların çöp toplama edimiyle ilişkileri erkeklerinkinden farklı bir seyir izler. Konduların kurulduğu dönemde çöp kente göçenler için yegâne geçim kaynağıdır ve bu nedenle çöp toplayarak aileye katkıda bulunanlar “Berci kızım!” sözüyle övülür:

Köyde yazıda yaylayan, gece dışarda kalan koyunları sağmaya giden kızlara ‘Berci Kız’ denirdi. Koyunların sütünü toplayıp köye getirmeleri kıymetli bir iş olarak görülürdü. Bir kızın terbiyesi süt toplamaya gidip gelirkenki haliyle tavrıyla ölçülürdü. Bercilik eden kızlar saçları sıvazlanarak “Berci Kızım!” diye sevilirdi. Çiçektepe’de yalnızca çöp ayıklayan, çöp toplayan kızlara bu sıfat layık görüldü. Ancak böyle kızlar “Berci kızım!” diye sevildi, övüldü. Bir kızın Çiçektepe’de terbiyesi çöp toplayıp toplamadığıyla, çöp toplamaya gidip gelirkenki haliyle tavrıyla ölçüldü. (Tekin, 1998: 20)

Ancak çöpün sahibinin ortaya çıkışıyla birlikte çöp toplama işini kadınlara ve çocuklara bırakan erkekler iş aramaya başlarlar. Gecekonduların mahallesinin durmaksızın çoğalan fabrikalarda gelişmesi ve genişlemesiyle birlikte gecekonduların –önce erkeklerin, sonrasında ise kadınların– çevredeki fabrikalarda iş bulmaları ve yaşamlarını çöpten topladıkları aracılığıyla değil de tam zamanlı fabrika işçileri olarak kazanmaya başlamalarıyla çöple kurdukları ilişki de değişir. Çiçektepe Sanayi, sağladığı iş imkânlarıyla konducuları “çöp tepelerinin üstünden çekip alınca” konducuların “çöpten kesil”diği görülür. “Çöpten kesilmek”, çöpün geçim kaynağı olmaktan çıkması, dolayısıyla da konu sakinleri tarafından olumsuzlanarak deneyimlenmesi anlamına gelir: “Çöp ne zaman geçim kaynağı olmaktan çıksa çöp sineklerinin konducuları yiyeceğine dair söylentiler yayılırdı. İnsanlar ağızlarından Çöp Ağası’na ateş püskürür, çöp tepeleri istenmez olurdu. Çöp bayırlarındaki konducuların yaşayarak gördüklerinden süzüp ‘Çöpten kesilmek’ diye ad taktıkları bu durum çöp direnişlerine işaret sayılırdı.” (Tekin, 1998: 82) Fabrikalarda bulunan işler sayesinde kondulara giren bolluk konduların yalnızca “âdetlerini, türkülerini yenile[mekle]” kalmaz; konducuların çöprü kirli, sakınılı, istenmeyen olarak görmelerine de neden olur (Tekin, 1998: 81). Fabrika vb. yerlerde istihdam edilme sonucu kondulara giren görece bolluk mahallelilerin yoksullukla imtihanına son verecek gerçek bir refah seviyesini yakalamalarına ve şehir yaşamına içkinleşmelerine olanak sağlamasa da çöple kurdukları ilişkide kökten bir dönüşüme neden olur.

Latife Tekin’in eleştirisinin odağında, daha çok, insanlarda çeşitli hastalıklara yol açan fabrika atıkları yer alır ve insanların bu atıklara maruz kalışının aktarımı, ancak gecekonduların inşa edilip, yıkım korkusunun atlatıldığı noktada devreye girer. Elektriği, suyu, yolu, altyapı hizmetleri olmayan gecekondularında yıkım korkusu olmaksızın uykuya dalabildikten sonradır ki konducular içme suyunun derdine düşerler. “Yaz başında”, yakınlardaki ilaç fabrikasından üstlerine yağın beyaz şeyi de kar zannedip şaşırırlar; ancak “üç gün içinde bu fabrika karı Çiçektepe’nin ilk çiçeklerini kuruttu. Ağaçların dallarını sarkıttı. Tavuklar boyunlarını büküp büküp kıvrıldı. İnsanlar başlarını dik tutamaz oldu. Çocuklar hap yemiş gibi mosmor kesilip oyun oynarken uykuya daldı. Uyuyan çocuklardan biri hiç uyanmadı” (Tekin, 1998: 17). İlaç fabrikasının sahibi, bu duruma isyan eden konducuların gönlünü gönderdiği kase kase yoğurtlarla alıp, konducuları “beyazlar içinde[ki] bir

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/7

adama muayene ettirdikten sonra fabrikanın serum ve ilaç şişelerinin yıkandığı mavimsi sıcak suyu [da] oluk oluk mahallenin üstüne sal[ar]."¹ (Tekin, 1998: 17) İnsanlar bu suyu bir nimet sayarak tüm temizlik işlerinde kullanmaya başlarlar ancak fabrika atığı bu suyla temizlik yapmanın ve yıkanmanın sonuçları kısa zamanda kendini gösterir: "Bu suyla yıkanan insanlarda çok geçmeden garip değişimler ortaya çıkmaya başladı. Kiminin derisi soyuldu. Kiminin yüzü mosmor kesildi. Çocukların bedenlerinde mavi mavi benekler belirdi. İki kadının saçları beyazladı." (Tekin, 1998: 18)

Aslında şehrin dışında konumlandırılmış olan fabrikaların, etraflarını saran konduların arasında, dolayısıyla yerleşim yerlerinin içinde kalışıyla birlikte ortaya çıkan bu tür sorunlar, Mine Kışlalıoğlu ve Fikret Berkes'in, *Çevre ve Ekoloji* başlıklı incelemelerine de konu olmuştur:

[H]emen akla gelmeyen sorunlardan biri, çevre kirliliğinin sağlığa etkisiyle ilgili olarak ortaya çıkıyor. Sadece gelişmiş ülkelerde değil, tüm dünyada sanayi bölgeleri şehirlerin çevresine kurulur. Ama hızlı şehirleşmenin sürdüğü ülkelerde şehir, kısa bir süre sonra bu sanayi bölgelerinin ötesine yayılır. Çoğu kez doğru dürüst hava ve su kirlenmesi kontrolü de bulunmayan bu fabrikalar, bir süre sonra kendilerini şehrin içinde, gecekondu mahallesinin ortasında buluyorlar.

Latife Tekin *Berci Kristin Çöp Masalları* adlı romanında, bu olayı bildiğimiz tüm şehir ekolojisi kitaplarından daha iyi anlatır. (Kışlalıoğlu ve Berkes, 1989: 153)

Berci Kristin'in gecekondu barınan insanların fabrika atıklarının yarattığı çevre kirliliğine maruz kalışlarının, sağlıksız bir çevrede yaşamalarının sonuçları bedenlerinde meydana gelen somut değişimlerle görsellik kazanır:

Çiçektepe'de içme suyundan görülmedik bir hastalık yayıldı. Büyük küçük herkesin yüzünde kuş burnu gibi kırmızı yaralar açıldı. Yara az zamanda tüm bedenleri sardı. [...] Bebekler kondularda el kadar kaldı. Çocuklar başlarını tuta tuta sedir ayaklarının dibine kıvrıldı. Erkekler eğri boyunlarında, yürürken yana düşen başlarında açılan yaralar yüzünden korkuluklara döndü. Çiçektepe'den kuşlar kaçıştı. Tavuklar kadınların elinden yem almaz oldu. Ağaçlar yapraklarını döktü. Dökülen yapraklar grevle gelen türkülerin, düşlerin üstünü örttü. Çöp Yolundan kondulara yayılmış ne kadar laf varsa hepsi kabuk bağladı. (Tekin, 1998: 43)

Tekin atıklarla zehirlenen bir çevrede yaşamının bedelini âdeta fiziksel deformasyon geçirerek ödeyen roman kişileri aracılığıyla İstanbul'un *kıyısında*, fabrika dibindeki bir gecekondu yaşamının özünde nasıl bir deneyime tekabül ettiğini gözler önüne serer. Romanın sonunda Çiçektepe'nin; yapıta adını veren masum "Berci Kız"ların yoldan çıkarak "Kristin"leştiği, toplumun *ötekilerinin* barındığı tekensiz bir mekâna dönüştüğü; "'Çiçektepe Esrar Zulası', 'Çiçektepe Fuhuş Yuvası' diye başka başka isimler aldı[ğı]" görülür (Tekin, 1998: 120).

b. *Ve Merkezdekiler: Bit Palas ve Öteki İstanbul*

Elif Şafak, 2000'li yılların İstanbul'unu anlattığı *Bit Palas*'a Ursula K. Le Guin'den yaptığı şu alıntıyla başlar: "Getto da rahat ve güven verici bir yer olabilir, ama ne de olsa orayı getto kılan

¹ Tekin'in bu satırlarda doktor sözcüğü yerine "beyaz önlüklü adam" sözcük grubunu kullanma yönündeki tercihi iki açıklama getirilebilir. Öncelikle okurda, muayeneyi gerçekleştiren "beyaz önlüklü adam"ın doktor olmayabileceği, fabrika sahibinin konduların isyanını bastırmak için tezgâhladığı bir oyunun aktörü olabileceği izlenimini uyandırır. Diğer taraftan da bir hastalık durumunda Güllü Baba ve Kibriye Ana gibi şifacıların kapısını çalmaya alışmış gecekonducuların kavram dünyasında "doktor" sözcüğünün yeri olmadığını gösterir. Doktor onlar için "beyaz gömlekli bir adam"dır ve söylemini gecekonducuların kelime dağarcıkları aracılığıyla yapılandırma kararlılığındaki yazar konduların *liügâ*nde yeri olmayan bu sözcüğü metnine dâhil etmez.

şey, orada yaşamaya mecbur olmanızdır. Şimdi duvarlar çökmeye başladığına göre, sanırım molozları atlayıp şehirle yüzleşmemizde fayda var.” (Şafak, 2002: 7) *Bit Palas*; bir anlamda, Latife Tekin’in varoşlarda yaşayan karakterlerini kirlenen çevre, olumsuz yaşam koşulları nedeniyle hastalığa ve çürümeye mahkûm eden kentin, merkezinde yaşayan karakterler üzerindeki etkilerini somutlayan, okuru “şehir [deneyimiyle] yüzleş[tiren]” bir anlatı olarak kurulmuştur.

Romanda, bir zamanlar Müslüman ve Ermeni mezarlıklarının bulunduğu alanların kentsel büyüme nedeniyle yerinden edilmesiyle ortadan kaldırılmış “beden çöplükleri”nin üzerine *Art Nouveau* tarzında inşa edilmiş, Bonbon Palas isimli bir apartmanda bir araya gelmiş, kentin merkezinde yaşayan kişilerin yaşam deneyimlerine odaklanılır.² Binanın hiçbir katının diğerine benzememesi içerdiği yaşam çeşitliliğinin simgeselleştirilmesi için bir araçtır. Apartmanın ötesinde herhangi bir mekânın pek de sızmadığı anlatıda bina âdeta bir küçük İstanbul işlevi görür. Dolayısıyla, kentte sürdürülen yaşamın mikro düzeydeki bir yansıması olarak kurulan apartmandaki karakterlerin kısırılmışlıkları, iletişimsizlikleri, birbirinden kopuk dünyaları kent deneyiminin doğasına ışık tutar niteliktedir. Romanda, mercek altına alınan her karakter aslında İstanbul’da âdeta bir sürgün gibi yaşar. Kuaför Cemal ve Celal kardeşler, Mavi Metres, Hacı Hacı ile torunları, Ateşmizacoğulları, Hijyen Tijen ve kızı Su, Karısı Nadya, Sidar ile Gaba, Madam Teyze ve Ben; kapısı birbirine ve dünyaya kapalı dairelerinde yalıtılmış birer yaşam sürerler ve onların yaşamlarının birbirine değdiği noktalardan romanın eylemi doğar.

Yaşam deneyimleriyle metnin odağına yerleştirilen Bonbon Palas sakinleri açısından kentin bir dış mekân olarak yapılandırılmadığı görülür. Romanın karakterleri yaşamlarını âdeta Bonbon Palas apartmanına hapsedilmişçesine sürdürmektedirler. Roman kişilerinin pek azının dış dünyayla kurdukları ilişkilere yer verilir. En uç noktasında apartmanın bodrum katında tüm kentten yalıtılmışçasına köpeği Gaba’yla birlikte yaşayan intihar saplantılı Sidar’dan temizlik hastalığı nedeniyle dairesinden dışarı çıkamayan Hijyen Tijen’e; kamusal alandaki görünürlüğü sürekli araştıran/eleştiren gözlerin tacizine uğrayan Mavi Metres’ten romanın başlangıcında öyküsü anlatılan Agripina Fyodorovna’nın kaderini 2000’li yıllarda âdeta yeniden yaşayan, Rusya’ya iş için giden bir Türk’e gönlünü kaptırarak İstanbul’a sürüklenmiş ve Bonbon Palas’ta bir daireye kapatılmış genç bir kadın olarak kurgulanan Karısı Nadya’ya; günlerini üç torununa bakarak geçiren Hacı Hacı’dan pencerelerinin perdelerini dahi dış dünyaya açamayan Ateşmizacoğulları’na romanın karakterleri Bonbon Palas’lıktan Bit Palas’lığa evrilen bu apartmana kısırılmışçasına yaşarlar. Onların birbiriyle ilintisini ve ilişkisini sağlayan ise, tümünün, etkisini gün be gün artıran çöp kokusundan duydukları rahatsızlıktır. Çöp metinde görünürlük kazandığı andan itibaren görünümü ve kokusu ile rahatsızlık duyulan olarak tanımlanır: “Bonbon Palas uzun zamandır şikâyetçiydi çöplerden; içindekilerden ziyade dışındakilerden. [...B]ölgenin çöp toplama işini üstlenen özel şirketin batması ve yeni bir şirketin ihaleyi alması arasında geçen süre boyunca çöp tepesi ve onunla birlikte palazlanan ekşimsi koku dayanılmaz bir hal almıştı.” (Şafak, 2002: 14) *Berci Kristin*’de konducular tarafından geçim kaynağı olarak görülen ve uzun süre kokusu duyulmayan çöp *Bit Palas*’ta öncelikle kokusuyla duyurur varlığını. Bu bağlamda apartmanı saran böceklerin, “[ç]ünkü çöpün olduğu her yerde böcekler de olur” (Şafak, 2002: 15), çöp yığınlarının ve varlığını gittikçe daha yoğun bir biçimde hissettiren bu kesif, tahammülfersa çöp kokusunun da simgesel bir işlevi olduğu öne sürülebilir. Ancak önemli olan apartman sakinlerinin, dış kaynaklı olduğunu düşündükleri bu çöp kokusunun içinde yaşadıkları mekândan, Madam Teyze’nin yaşadığı 10 numaralı daireden sızıyor olduğunun bilincinde olmamalarıdır.

² Cafer Gariper ve Yasemin Küçükçoşkun “Elif Şafak’ın *Bit Palas* Romanında Çöplük Olgusu, Temizlik ve Arınma” başlıklı incelemelerinde çöp olgusunun söz konusu romandaki temsilini irdelerken mezarlıkların da yaşama enerjisi biten insanların yaşayan insanlardan uzaklaştırıldığı mekânlar, “insan çöplükleri” olduğu saptamasını yaparlar (Gariper ve Küçükçoşkun, 2010: 157).

Latife Tekin'in kentin kıyısında yaşayanları anlamaya ve onların deneyimlerinin aktarımına yine onların dili aracılığıyla tercüman olmaya azmetmiş anlatıcısını *Bit Palas*'ın anlatıcısıyla karşılaştırmak, Şafak'ın romanında çöpün nasıl temsil edildiğini ve roman kişilerinin yaşam alanlarının bir bileşeni olarak çöpü nasıl algıladıklarını anlamlandırmak açısından önemlidir. *Bit Palas*'ın anlatıcısı, metnin ancak 131. sayfasında kendini "ben" olarak konumlandırır. Bu aşamaya kadar Bonbon Palas'ın farklı dairelerinde yaşayan karakterlerin yaşamlarına üçüncü tekil kişi anlatıcı aracılığıyla tanıklık eden okur, romana birdenbire "ben" olarak dâhil olan bu karakteri anlatı evrenine nasıl konumlandıracağını çözümlenmekte zorlanır. Mavi Metres'le yaşadığı ilişki ve Hijyen Tijen'in arzusu üzerine Su'ya verdiği dersler dışında romanın diğer karakterleriyle herhangi bir teması olmayan bu anlatıcının metin içindeki konumu başlı başına bir tartışma konusudur. Çünkü ben anlatıcısıyla kurgulanan bir edebiyat metninde, diğerlerinin deneyimleri ancak ben'in tanıklık edebildiği kadarıyla anlatıya dâhil edilebilir; oysa *Bit Palas*'ın ben anlatıcısı hazır bulunmadığı ortamlarda dahi neler olup bittiğini, hatta tanımadığı apartman sakinlerinin iç dünyalarında yaşananları anlatma yetkesiyle donatılmış bir anlatıcı olarak karşımıza çıkar. Diğer taraftan da ben anlatıcı konumunun kısıtlı bakış açısının içine hapsedildiğini gösteren ifadeler kullanır. Ben anlatıcının metindeki çetrefil konumunu en iyi örnekleyen durumlardan biri şu ifadelerle açığa çıkar: "Aşağıda kara kuru bir kadın elindeki çöp torbalarını bahçe duvarının önüne fırlattı. Alt katlardan birinin öfkeli sesi yükseldi avaz avaz. Kadın birkaç saniye öylece kıpırtısız durduktan sonra, hiç orali olmadan arkasını dönüp gitti." (Şafak, 2002: 167) Anlatıcının bu noktada dikkat çektiği ân okur için roman karakterlerinden Kuaför Cemal'in metnin 83-84. sayfalarında ballandırarak anlattığı olayın *renksiz bir özetinden* başka bir şey değildir aslında. İkiz kardeşi Celal'in çevreyi ve apartmanı saran çöp kokusuyla ilgili olarak "Yanlış saatte de olsa düzenli olarak gelip alıyorlar çöpleri. Ama gene de kurtulamadık bu kokudan," (Şafak, 2002: 83) demesi üzerine konuşmayı çok seven Cemal sazi eline alır:

"Kurtulamayız tabii. Ortalıkta bu kadar bulgur varken çöpten de kurtulamayız, geri kalmışlıktan da," dedi Cemal sinirlenerek. "Yani inanır mısın Madam Teyzecim. Şu duvarın dibine çöp bırakanları azarlamakla geçiyor günümüz. Bu civarda ne kadar cahil cüheyla kadın varsa, bizim bahçe duvarına bırakıyor çöplerini. Hep de aynı tipler. Laftan da anlamıyorlar. Dilimde tüy bitti! Hele bir tanesi var ki sormayın. Kadının evi ta sokağın sonunda. Üşenmiyor, her gün üç yüz metre yürüyüp, çöpünü dökmeye buraya geliyor. Ben çok kafa yordum, bir insan böyle bir şeyi niye yapar diye. Çıkamadım içinden. Sonunda şöyle bir açıklama buldum. Bu apartman yapılmadan önce burada herhalde arsa filan varmış. Bu kadının anneanesi o zamanlar hep buralara dökmüş çöpünü. Gel zaman git zaman bu kadının bir kızı olmuş, büyüyünce o da hep aynı yere dökmüş çöplerini. Derken onun da bir kızı olmuş. Benim Allah'ın her günü dalaştığım bulgur işte o. Bunların bu çöp merakı kalıtsal, anneden kıza geçiyor. Bir nevi aile geleneği! Benimki de ne yapsın, ne gördüyse aynen sürdürüyor. Ama ecdadı gibi kovayla dökmüyor da, poşete koyup atıyor. Modern bulgur!" (Şafak, 2002: 83-84)

Görüldüğü gibi aynı olayın iki farklı perspektiften aktarımına –öncelikle Madam Teyze'yle diyalogunda Cemal tarafından etraflıca anlatılmasına, daha sonra da evinin balkonunda oturan ben anlatıcının tanıklığı aracılığıyla özetlenmesine– şahit olur okur. Romanın sonunda bir hapisane hücrelerinde olduğunu öğrendiğimiz ben anlatıcı, *Bit Palas*'ın "[b]öcek fobisini yenebilmek için" zihninde kurduğu bir öykü olduğunu söyleyerek *sahiplenir* anlatıyı (Şafak, 2002: 381). Metnin *sahibi* konumundaki anlatıcı "7 NUMARA: BEN" alt başlığıyla kendine ayırdığı bölümlerde birinci tekil şahıs anlatıcı olarak konumunun kısıtlamalarına uygun bir söylem üretirken metnin diğer karakterlerinin anlatımında her şeyi bilen üçüncü tekil şahıs anlatıcının söylemiyle dokur metnini. Jale Parla da, "Bit Palas" başlıklı yazısında romandaki ben anlatıcının bu çetrefil durumuna şu saptamasıyla dikkat çeker: "Ama eğer kılı kırk yaracaksak şu soruyu da sorabiliriz. Kendi bilinci

oldukça zayıf olan anlatıcı, bu derin[e...] nüfuz eden sesi nereden bulmuştur? Yedi numarada oturan, zayıf kişilikli ve çocuksu anlatıcı için, romanda duyduğumuz ses fazla olgun bir ses değil midir?" (Parla, "Bitpalas")

Bit Palas'ın ben anlatıcısının metin-içi bu çetrefil konumu, bu konumun anlatıda yaratabileceği/yarattığı boşluk ve çelişkiler ve bunun post-modern edebiyat açısından anlamı, metnin biçimsel özelliklerine odaklanan bir incelemede ayrıca irdelenebilir; ancak bu makalede esas olan Şafak'ın anlatıcı tercihinin metnin semantik inşasında, özellikle de metinde çöp kavramının yerini ve temsilini belirleme noktasında oynadığı rolü saptamaktır. Şafak'ın yapıtın anlatıcısı olarak kurguladığı karakter her şeyden önce üniversitede akademisyendir ve apartmanın 10 numaralı dairesinde yalnız yaşayan ve çöp toplayan/biriktiren Madam Teyze'nin ölümüne dolaylı yoldan neden olur.³ Apartmanı kaplayan çöp kokusunun dışarıdan değil de Madam'ın dairesinde biriktirdiği çöplerden kaynaklandığını İngilizce dersi verdiği Su'dan öğrenir ve bunu ilişki kurduğu Mavi Metres'e söyler. İnsanlarla tek bağı, onların attığı çöpleri toplamak üzerinden kurulan Madam, çöplerine el konulduktan sonra kendini dairesine kilitler ve âdeta intihar eder. Anlatı boyunca tüm roman kişilerinin sürekli yakındıkları bir koku olarak varlığını duyuran çöp, Madam'ın ölümünün ardından ben anlatıcıda bir takıntıya dönüşür. Âdeta akademik bir ilgiyle çöp olgusu üzerine düşünmeye, araştırmaya ve kentte çöpün nasıl görünürlük kazandığı, kentlilerin çöple nasıl bir ilişki kurduğu üzerine veriler toplamaya başlar. Ama asıl ilgisini çeken çöp yazılarıdır: "Meydanlarda, avlularda, duvar diplerinde, köşe başlarında, tarihî binalarda, kaba inşaatlarda, metrukhanelerde, ibadethanelerde... her yerdedir yazılar. Çoğu boyayla yazılmıştı duvarlara ama tebeşir, kalem, kömür, kiremit kullanarak kapılara, kâğıtlara kartonlara, tabelalara yazılanlar olduğu gibi, bilgisayar çıktıları da vardı aralarında. Tıpkı çöpler gibi, her yere saçılmıştı çöplerin yazıları da." (Şafak, 2002: 370) Ben anlatıcının çöple, çöp hakkında yazılmış metinler üzerinden kurduğu bu marazi ilişki önemlidir. Vassos Argyrou; " 'Keep Cyprus Clean': Littering, Pollution and Otherness" ('Kıbrıs'ı Temiz Tutalım': Çöp Dökme, Çevre Kirliliği ve Ötekilik) başlıklı makalesinde çöpün sadece çöp olmadığını, kişinin çöple kurduğu ilişkinin dünyadaki yeriyle ilgili önemli ipuçları sunduğunu, insanların çevrelerini ve kendiliklerini algılamalarıyla yeryüzündeki varoluş koşulları arasında önemli bir bağ bulunduğunu, yaşamını el emeğine dayalı işler aracılığıyla kazanan insanlarla zihinsel emek aracılığıyla kazanan insanların dünya algısının aynı olamayacağını belirtir. Bu bağlamda yaşamını ancak bedensel çaba gerektiren zahmetli işler aracılığıyla idame ettiren bireyin doğayı estetik haz kaynağı olarak algılama lüksü bulunmadığını, bu ayrıcalığın zihinsel emekle yaşamını sürdürenlere has olduğunu saptar (Argyrou, 1997: 162). Bülent Somay da, "Çöp Nereye Gider?" başlıklı incelemesinde çöpu tanımladıktan sonra farklı sosyal sınıflardan gelen insanların çöple kurdukları ilişkinin nasıl yapılandığını şöyle açıklar:

Çöp kelimenin tam anlamıyla, *homo oeconomicus*'un üretim ve tüketim işlevlerinin sonunda ortaya çıkan fazla, atık. Ama bir artık-değer sayılmıyor, daha ziyade bir eksik-değer, yok edilmesi için üstüne emek ve para harcanması gereken bir eksik-fazla. Ama bu tüm sınıflar için değil. Toplumun en alt tabakaları, çöpte bir değer bulabiliyorlar, onu eşeliyorlar ve üst sınıfların "çöp" olarak gördüğü bir sürü nesneyi alıp yeniden dolaşıma sokabiliyorlar. Bunun için de çöple barışık yaşamaları, ona dokunabilmeleri, kokusuna dayanabilmeleri gerek. (Somay, 2005: 167)

³ Madam Teyze çöple kurduğu ilişki bakımından romanın diğer karakterlerinden farklılaşır. Onun dışındaki tüm karakterler çöpün görüntüsü ve kokusundan yakınıyor, çöpu kurtulması gereken olarak algılarken Madam Teyze yaşadığı iki travmatik deneyim sonrası –ilkinde annesi ara vermeksizin okuduğu romanları onun bilgisi dışında atar, ikincisinde ise eşinin ölümünden sonra eşinin evin her yanına astığı fotoğraflarıyla birlikte eşyalarını kardeşi eşe dosta dağıtır– kendini Bonbon Palas'ın sahiplerinin dairesinde kiracı olarak onların eşyalarının âdeta *varisi* olarak bulur. Madam Teyze'nin çöple kurduğu ilişkiyi belirleyen, onun başkalarının attıklarını toplayan, istifleyen birine dönüşmesini tetikleyen kendi kayıplarını ve yalnızlığını başkalarının attıklarını toplama yoluyla telafi etmeye çabasıdır.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/7

Argyrou ve Somay'ın saptamaları ışığında, *Berci Kristin* ve *Bit Palas*'ın karakterlerinin çöple kurdukları ilişkideki fark ve bunun sosyo-ekonomik, sınıfsal nedenleri daha da berraklaşır. *Bit Palas*'ın çevreyi estetik bir haz nesnesi olarak algılama lüksüne sahip anlatıcısının bakış açısından anlatılmış romanda çöpün de, kokusuna maruz kalınan, tiksiniilen bir atık olarak temsil edilişi ve nihai olarak bir araştırma nesnesi olarak konumlandırılışı anlam kazanır. Anlatıcının gerçeğin yatay çizgisiyle yalanının dikey çizgisini birbirine lehimleyerek oluşturduğunu söylediği bu metinde yer alan diğer roman kişilerinin de çöpü benzer bir alımlama çerçevesine yerleştirdikleri gözlemlenir. Apartmanın karşısında biriken çöplerin oluşturduğu yığınlar, daireleri saran çöp kokusu, buna eşlik eden hamamböcekleri karakterlerin sürekli yakındıkları ve farklı biçimlerde üstesinden gelmeye çalıştıkları gerçekliklerdir. Hatta çöp, roman karakterlerinin önemli bir bölümünde takıntıya dönüşmüştür. Bir temizlik hastası olan Hijyen Tijen'i gece yarısı elinde bezler ve çamaşır sularıyla lavabo ovar ve bitlenen kızı Su'nun giysilerini camdan fırlatırken, Mavi Metres'i çöplerden yayılan kokunun üstesinden gelebilmek için kendini parfüme boğarken, Zeren Ateşmizacoğlu'nu kapısının önünden kaybolan çöplerin izinde kuaför kardeşlerle dalaşırken, Madam Teyze'yi de yalnızlığın tetiklediği bir durum olarak çöpten topladıklarını biriktirir, insanların attıklarıyla doldurduğu bir evde yaşarken görürüz. Jale Parla, adı geçen yazısında roman karakterlerine ilişkin şu saptamayı yapar:

Apartman sakinlerinin sürgünlükleri dışında paylaştıkları diğer ortak özellikleri de psikolojik kökenli çeşitli hastalıklardır. Bir numaradaki Meryem eşya fetişisti, iki numaradaki Sidar intihar saplantılı, üç numaradaki ikizler kimlik krizinde iki kardeş, dört numaradaki Ateşmizacoğullarının her biri değişik derecelerde nörotik ve psikotik dertlerle malûl, beş numaradaki Hacı Hacıoğlu sürekli cinlerle uğraşan bir meczup, altı numaradaki Karısı Nadya bir dizinin sanallığında gerçeği unutmaya -belki de hiç unutmamaya- çalışan mutsuz bir kadın, yedi numaradaki anlatıcı alkolik, sekiz numaradaki Mavi Metres kendini keserek acısını ifade eden zaten yaralı bir kadın, dokuz numaradaki Hijyen Tijen saplantılı bir temizlik hastası, ve on numaradaki Madam Teyze bir çöp biriktiricisidir. Okur, bu listeyi düşününce anlar ki çöp kokusu aslında çağın vebasının kokusudur; yalnızlığın ve yalnızlığın beslediği psikolojik rahatsızlıkların. (Parla, "Bit Palas")

Sonuç

Gerek *Berci Kristin Çöp Masalları* gerekse *Bit Palas*, kent yaşamına içkinleşmeye çalışan karakterlerin travmatik deneyimlerini odağa alırlar. Her iki metinde de karakterlerin çöple kurduğu ilişki kentleşmeye ve kentlileşmeye koşut olarak şekillenen bir seyir izler. *Berci Kristin*'in köyden kente göçmüş, el emeğine dayalı işler yaparak kentin kıyısında hayata tutunmaya çalışan yoksul karakterlerinin çevreleriyle ve çöple kurdukları ilişki, *Bit Palas*'ın kent yaşamına nispeten uyum sağlamış karakterlerinininkinden farklıdır. *Berci Kristin*'in yaşamını çöpten topladıkları sayesinde kuran ve sürdürebilen karakterleri ile *Bit Palas*'ın çevreyi saran çöp kokusundan ve varlıkları çöp kokusuyla ilişkilendirilen böceklerden sürekli yakınan karakterleri aslında çöpü *atan* ve *toplayan* taraflar olarak bir anlamda karşı karşıya gelmiş olurlar. Başkalarının attıklarını toplayarak, ayıklayarak, dönüştürerek kendilerine yeni bir yaşam alanı inşa eden *Berci Kristin* karakterlerinin karşısına attıkları çöplerin toplanarak bir an evvel yaşam alanlarından uzaklaştırılması için çöp toplayıcıların mahallelerine ne sıklıkla uğradığını dert edinen karakterler çıkar *Bit Palas*'ta.

Berci Kristin ve *Bit Palas*; toplumsal sınıf, sosyo-ekonomik köken gibi nedenlerle çöp karşısında takınılan iki farklı tavrı netleştirirler. Çöple kurulan ilişkide karakterlerin ait olduğu toplumsal sınıf son derece belirleyicidir. Nitekim, zihinsel üretime odaklı bir yaşam sürdüren ve çevreyi bir haz nesnesi olarak gözlemlene lüksüne sahip olan akademisyen ben anlatıcının *uydurduğu* bir metin olarak okura sunulan *Bit Palas*'ta çöp; bireyi yalnızlığa mahkûm eden kent yaşamının tüm olumsuzluklarının gerek görsel imgeler gerekse koku duyusu aracılığıyla somutlaşması olarak kurulur. Metnin Madam Teyze dışındaki neredeyse tüm karakterlerinin

Turkish Studies

yakındığı çöp, pis kokusu ve kötü görünümüyle kirlenmeyle, geri kalmışlıkla ve kentleşememeyle özdeşleştirilir. *Berci Kristin*'in üçüncü tekil kişi anlatıcısı ise bakış açısını anlatısının nesnesi olarak konumlandığı gecekondularınkinden çöple kurulan ilişki bağlamında bağımsızlaştırılmaz. Bu açıdan, gecekonduda kendine yeni bir yaşam kurma çabası içinde, çok temel ihtiyaçlarını gidermek için savaş veren bireylerin çöple *Bit Palas*'ın karakterlerinin kurduğu türden bir ilişki kurdukları söylenemez. Onlar “çöpten kesil”inceye değin çöpün kokusu ve görüntüsüyle değil, çöpün geri dönüşümü yoluyla elde edilebilecek olan gelirele ilgilenirler.

Köyden kente göçün ve sonrasında kent yaşamın dayattığı bir tür mekânsızlığın yansıması olarak nitelendirilebilecek gecekondu deneyiminin trajik-komik öyküsünde çevre kirliliğine maruz kalmak, olumsuz koşullarda yaşamak roman kişilerinde fiziksel hastalık olarak belirirken *Bit Palas*'ta apartmana yayılan koku fiziksel gerçekliğinin ötesinde simgesel anlamlar yüklenerek roman karakterlerini kuşatır. Birbirinden yalıtılmış, bir apartmanın farklı dairelerine kapatılmış roman kişileri de farklı düzeylerde nevroitik ve psikotik özellikler sergilerler. Olumsuz yaşam koşullarının belirlediği, çöp kusan bir kent olarak İstanbul, içinde barınan insanlar için sağlıklı bir yaşam alanı sunmaktan uzak bir mekâna dönüşmüştür.

KAYNAKÇA

- Argyrou, V. (May, 1997), ““Keep Cyprus Clean”: Littering, Pollution, and Otherness”, *Cultural Anthropology*, Vol. 12, No. 2, pp. 159-178, <http://www.jstor.org/stable/656581>, (E.T. 14.02.2017).
- Gariper, C., Küçükcoşkun, Y. (Temmuz 2010), “Elif Şafak’ın *Bit Palas* Romanında Çöplük Olgusu, Temizlik ve Arınma”, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, II/2, ss. 148-168, <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423866442.pdf>, (E.T. 11.02.2017).
- İsen, G. (Yaz 2005), “Bir Paradigma Sorunu Olarak Çöp”, *Cogito, Çer-Çöp*, S. 43, ss. 137-154.
- Keleş, R. (1983), *100 Soruda Türkiye’de Kentleşme, Konut ve Gecekondular*, 3. bs., İstanbul: Gerçek.
- Keskinsoy, E. (Yaz 2005), “Halının Altına Süpürülen Çöp”, *Cogito, Çer-Çöp*, S. 43, ss. 156-160.
- Kıslalıoğlu, M. ve Berkes, F. (1989), *Çevre ve Ekoloji*, İstanbul: Remzi.
- Özer, P. (2005), *Latife Tekin Kitabı*, 1.bs., İstanbul: Everest.
- Parla, J. (Temmuz 2002), “Bit Palas”, *Cumhuriyet Dergi*, <http://www.elifsafak.us/degerlendirmeler.asp?islem=degerlendirme&id=21>, (E.T. 10.01.2017).
- Somay, B. (Yaz 2005), “Çöp Nereye Gider?”, *Cogito, Çer-Çöp*, S. 43, ss. 162-169.
- Şafak, E. (2002), *Bit Palas*, 1. bs., İstanbul: Metis.
- Tekin, L. (1998), *Berci Kristin Çöp Masalları*, 8. bs., İstanbul: Metis.
- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, (2011), 11.bs., Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- Uygun Aytemiz, B. (2017). “Çöplükte "Biten" Yaşamlar: Berci Kristin'den Bit Palas'a İstanbul, Kirlenme ve Çöp / Lives that End Up in Garbage Dump: Istanbul, Pollution and Waste in Berci Kristin and Bit Palas”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Tahsin Aktaş Armağanı) Volume 12/7, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11468>, p. 449-462.